

SULTAN MELİKŞAH ZAMANINDA SURIYE ÜZERİNDE SELÇUKLU-FATİMÎ MÜCADELESİ

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

Nevşehir Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi

igokhan@nevsehir.edu.tr

ÖZET

1072’de Melikşah tahta çıktığında, Selçuklu komutanları Fatimîlerin elinde olan Suriye şehirlerinin fethini gerçekleştirmektedirler. Bu sırada Fatimî halifesi olan Mustansır (1036–1094) ülkede çıkan iç isyanlar, iktisadî bunalımlar ve salgın hastalıklarla uğraşmaktaydı. Bu yüzden Fatimîler, Selçukluların saldırılarına karşı koyamadılar. Suriye’de faaliyetlerde bulunan Atsız, Artuk, Şöklü ve Kurlu gibi Türk komutanları Fatimîlerin ellerinde bulunan Akka, Şam ve Kudüs gibi şehirleri fethettiler. Atsız Bey, Mısır’ı da fethetmeye girişti. Bu sırada Fatimî orduları başkumandanlığı ve vezirliğe getirilen Bedrü’l-Cemalî, Fatimî Devleti’nde yeniden düzeni sağlayarak, Selçuklulara karşı bir direniş başlattı. Kahire önlerine gelen Atsız Bey, mağlup olarak geri çekildi. Suriye üzerine yürüyen, Fatimî güçleri Selçuklu komutanlarının ellerinde bulunan şehirlere saldırılara başladılar. Bunun üzerine Sultan Melikşah, kardeşi Tutuş’u Suriye meliki olarak atayarak bölgede Fatimîlere karşı başlatılan fetihleri yönetmekle görevlendirdi. Bu arada Atsız Bey’i ortadan kaldıran Tutuş, Dımaşk merkez olmak üzere Suriye Selçuklu melikliğine kurdu. Melikşah, Mısır’ın fethedilerek Fatimî devletinin ortadan kaldırılmasını istemekteydi. 1092’de Bağdat’a gelen Melikşah, Suriye bölgesinde faaliyetlerde bulunan komutanlarını huzuruna çağırarak Mısır’ın fethini emretti. Ancak 1092’de sultanın ölümü ile Mısır’ın fethi gerçekleşemedi

THE STRUGGLE UPON SYRIA BETWEEN SELJUK- FATIMID AT THE TIME OF SULTAN MELIKSHAH

ABSTRACT

When Melikshah started to rule at 1072, Seljuk commanders were busy to make conquests to Syrian cities which were held by Fatimids. Meanwhile the Fatimid Caliph namely “Mustansır” (1036–1094) was struggling with internal rebellions, economical depressions and epidemic diseases. Because of these reasons Fatimid could not stand against Seljukid attacks. The commanders, which had active roles at Syria, such as Atsız, Artuk, Shoklu and Kurlu conquered the Fatimid cities namely Akka, Damascus and Jerusalem. Atsız commander attempted to conquer Egypt. At the meantime, Bedru’l-Cemali was brought to the head of commanders and the position of Vizier then he started a resistance against Suljuks by regaining the order of the state of Fatimid. Atsız commander, who came to the frontiers of Cairo, was defeated and had to fall back. The Fatimid forces, which were moving

towards Syria, started to attack Syrian cities held by Seljuk commanders. Thereupon Sultan Melikshah appointed his bother Tutush as the Melik of Syria in order to manage the conquests made against the Fatimids. At the same time Tutush killed Atsiz commander and established Syrian Seljuks by making the Damascus capital to the State. Melikshah was wishing to abrogate Fatimid State by conquering the Egypt. At 1092 Melikşah arrived at Bagdat and call his commanders those who took active missions at Syria and ordered them to conquer Egypt. But with his death at 1092 the conquest of Egypt could not be succeeded.

Bölgenin Siyasî Durumu

Selçuklular, Yakınoğu'ya geldiklerinde bölgede söz sahibi güçler Bizans İmparatorluğu, Fatimî ve Abbasi Halifelikleriyle, Büveyhoğulları devletiydi. Bizans İmparatorluğu Balkanlar ve Anadolu'da, Fatimî Halifeliği Mısır, Suriye ve Hicaz'da, Abbasi Halifeliği Bağdat'ta ve Büveyhoğulları da İran'ın güney batısı ve Irak'ın güneyinde hâkim durumdaydılar. Fatimîler ile Abbasiler arasında Halep ve çevresine hâkim olan Mirdas oğulları beyliği de bulunmaktaydı. Bu sırada Bağdat Abbasi halifeliği Büveyhiler ve Fatimîler tarafından baskı altında tutulmaktaydı. 1055 ve 1058'de Abbasi halifesinin daveti üzerine Bağdat'a iki sefer yapan Tuğrul Bey, Büveyhoğulları devletini yıkarken, Suriye'deki Fatimî gücünü de kırdı. 1064'de Tuğrul Bey'in yerini alan Sultan Alparslan zamanında Afşin Bey Halep bölgesine kadar akınlarda bulundu. Sultan Alparslan, Fatimîlerin elinden Suriye ve Mısır'ı almak amacıyla 1070'de Suriye'ye bir sefer yaptı. Bu sırada Fatimî halifesi ile anlaşmazlık içinde olan onun ünlü komutanı Nasiruddevle Sultan Alparslan'a başvurarak Mısır'a davet etmişti.¹ Ancak Bizans İmparatorluğu'nun Selçukluları yeni girdikleri Anadolu'dan çıkarmak amacıyla, Doğu Anadolu'ya yürümesi üzerine Alparslan Mısır seferinden vazgeçmek zorunda kaldı. 1071'de Malazgirt'te Bizans'la hesaplaşan Alparslan, son seferini de Türkistan'a yapmak zorunda kalınca bir daha Fatimîler üzerine yürüyemedi.

Türklerin Suriye Ve Filistin'e İlk Girişleri

Günümüzde Suriye, Lübnan ve Filistin olarak adlandırılan ülkeler Şam, Halep ve Filistin toprakları olup Türklerin IX. Yüzyılın başlarından itibaren yerleşmeye başladıkları yerlerdi. İlk başlarda Memluk olarak Suriye ve Filistin'e gelen Türkler, Mısır'ı da ele geçirerek Tolunoğulları (868–905)

¹ İbn Müeyesser, **Ahbâru Mısır**, (Neşr. E. Y. Seyyid), Institut Français d'archéologie Orientale du Caire, Kahire 1981, s.35; İbnü'l-Adim, **Züptetü'l-Haleb min Tarih Haleb**, (Neşr: Sehhil Zekkar), C. I, Küttabü'l- Arabiyye Dımaşk- Kahire, 1998, s.13-14;en- Nüveyrî, Ş. Ahmed b. Abdülvehab, **Nihayetü'l- Ereb**, (Neşr: M.M. Emin, M. Hilmi Muhammet Ahmet)C. XXVIII, Kahire 1992,s.229; İbn Kalanisi, **Zeyli Tarihu Dımaşk** (Neşr: H. F. Amedroz), Catholic Pres of Beyrut, Beyrut 1908, s.99; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996, s.169-170.

ve İhşidiler (935–969) adıyla iki hanedanlık kurdular. 905'te Tolunoğulları Abbasiler tarafından ortadan kaldırıldı. 969'da Mısır'da İhşidilerin yerini alan Fatımîler kısa süre içinde Suriye bölgesini de elde ettiler.² İhşidî ordusunun Türk asıllı unsurları ya Abbasilerin hizmetine döndüler ya da Fatımî ordusuna katıldılar. Fatımîler düşman olarak gördükleri Abbasi ordusunda bulunan Türk ve İranlı özellikle de Deylemler askerlere karşı kendileri de bu unsurlardan asker topladılar. Böylece Fatımî ordusunda Mağripli ve Nubyalı askeri gruplara Türkler³ ve Deylemler de eklendi. İlk başlarda uyumlu gibi görünen bu güçler arasında bir süre sonra mücadele başlamıştır. Bu durum Fatımî devleti'ni kaosa sürüklemiştir. Bu sırada Suriye ve Filistin'e giren Selçuklu komutanları kolayca fetihler yapma imkânı elde ettiler.

Selçukluların Fatımî Hudutlarındaki İlk Faaliyetleri

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz gibi Tuğrul Bey zamanında Fatımîler ile Selçukluların nüfuz mücadelesi başlamıştı. Tuğrul Bey Büveyhiler Devleti'ni yıktıktan sonra onların en büyük destekçisi Fatımîler ile karşı karşıya geldi. 1048 Pasinler zaferinin kazanılmasından sonra Tuğrul Bey'in isteği üzerine Bizans İmparatoru, İslam dünyasında dinî otorite olarak Abbasî halifeliğini ve siyasi otorite olarak da Selçuklu sultanını kabul ettiğini ilan etti. İstanbul'da bulunan Müslümanlara ait olan camiide Fatımî halifesi adına okunan hutbe kaldırılarak Abbasî halifesi adına çevrildi. Fatımî halifesi bu durumu düzeltmek için girişimde bulursa da Bizanslılar Selçuklularla yaptıkları anlaşmadan dolayı onların isteğini ret ettiler.⁴ Halife Mustansır zamanında Fatımî halifeliği bir imparatorluğu dönüşmüştü. Mustansır'ın saltanatının ilk 20 yılında Mısır, Suriye, Kuzey Afrika, Kızıldeniz, Hicaz, Yemen ve Akdeniz adaları Fatımî hâkimiyeti altındaydı. Irak'ta da Büveyhiler Abbasî halifeliğini etki altına almışlar ve hutbeyi Fatımî halifesinin adına okutmuşlardı. Ancak Selçukluların hızlı yükselişi Fatımîlerin gücünü kırmış, Suriye, Yemen, Hicaz ve Irak gibi ülkeler yeniden dinî otorite olarak Abbasi halifesini tanımak zorunda kalmışlardır.⁵

Suriye bölgesine Selçuklular zamanında ilk giren Türk komutanı Karahanlı hanedanına mensup Hanoğlu Harun'dur. Önceleri Diyarbakır

² Aydın Çelik, **Kuruluş Dönemi Fatımîler Devleti, Siyasi Tarih (909-969)**, Ankara 2007, s.223-228

³ Fatımî ordusunda Türklerle ilgili geniş bilgi için bakınız: Nihat Yazılıtaş, **Fatımî Devleti'nde Türkler**, TTK yay., Ankara, 2009, s.60-96.

⁴ Azimî, **Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler**, (Yay. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 1988 s.11-13; İbn Müeyesser, s.14; M. Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944, s.48; Eymen Fuad Seyyid, ed-Devlet'ül- Fatimiyye, ed-Darü'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, Kahire 1992, s.128.

⁵ Eymen Fuad Seyyid,124–125.

yöresinde faaliyetlerde bulunan Harun, Mirdasoğulları emiri Esedüddeve Atiyye'nin, yeğeni Mahmut ile arasındaki mücadele sırasında yardım çağrısı üzerine bölgeye geldi. Emir Atiyye'ye karşı Halep'e saldıran Mahmut'a karşı şehri başarı ile savunan Harun, daha sonra Atiyye'nin adamlarının ihanetine uğradı. Bunun üzerine Mahmut'la ittifak yapan Harun, Halep'in Mahmut'un eline geçmesinde önemli rol oynadı.⁶ Harun emrindeki Türkmenlerle birlikte Halep Mirdasi emiri Mahmut'u Fatımîlerin saldırılarına karşı da korumaya çalıştı.⁷ Harun Mahmut'la birlikte Bizans'a karşı da mücadele etti. O, Bizans'ın elinde bulunan İrtah (Reyhanlı) kalesini fethetti. Ancak Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in karşı saldırısı ile geri çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Mahmut'la da arası açılan Harun, Ukaylioğulları ile ittifak yaparak, Fatımîlere karşı savaştı. Ancak o, saf değiştirip Fatımîlerin ünlü komutanı Akka Valisi Bedrü'l-Cemalî tarafına geçince, Ukaylioğullarından kadı Aynıddeve'nin kışkırtması ile kendi adamları tarafından öldürüldü.⁸

Harun'dan sonra Kuzey Suriye'de önce Afşin Bey daha sonra da Sunduk et- Türkî (1069–1070) faaliyetlerde bulundular. Bu Türkmen beylerinden sonra Suriye bölgesine Nevakiyye Türkmenleri geldiler. İlk başlarda bu Türkmenler, Sultan Alparslan'ın eniştesi olan Erbasan'ın emrinde Bizans'a karşı savaşırken, onun Bizans'a sığınması üzerine, bu defa başlarında Kurlu et- Türkî, Uvakoğlu Atsız ve kardeşleri, Şöklü ve yukarıda bahsi geçen Harun'un bir yeğeni komutasında Filistin bölgesini ele geçirdiler. Nevakiye Türkmenlerinin liderinin Kurlu Bey olduğu anlaşılmaktadır. Kurlu Bey idaresinde Kudüs yakınlarında Remle'yi alan Türkmenler burada Selçuklulara bağlı bir Türkmen beyliği kurdular.⁹ Fatımî topraklarına saldırılara devam eden Kurlu Bey, Akka valisi Bedrü'l-Cemalî ile de savaşmış ve Hanoğlu Harun'un izinde giderek Mirdasoğulları ile de ittifak yapmıştır. Mirdasoğlu Mahmut Türkmenlerden aldığı destekle Halep'te Fatımî halifesi adına okunan hutbeyi kaldırarak Abbasi halifesi

⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z- Zaman Fî Tarihi'l-Ayan** (Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alparslan dönemi, (yay. Ali Sevim), TTK Yay. **Belgeler**, C. XIX, sayı 23'ten Ayrı Basım, Ankara 1999, s.14–15; Azimî Tarihi, s.17.

⁷ Sıbt İbnü'l- Cevzî, s.22-23; J. Sauvaget, **Haleb**, İA, C. V/I, s.119.

⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s.34;İbnü'l- Adim, **Züptetü'l-Haleb min Tarih Haleb**, (Neşr: Sehhil Zekkar), C. I, Küttabü'l- Arabiyye Dımaşk- Kahire, 1998, s.253–254; el-Makrizî, **İttiâzu'l-Hunefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatımîyyünü'l- Hulefa**, C.III, (Cemaleddin eş-Şeyyal, M.H. Muhammed Ahmed), Cumhuriyetü'l-Mısır'l-Arabiyye Vezaret'ül-Evkaf, Kahire 1996, s.315; Yinanç, s.60; Ali Sevim, **Suriye Filistin Selçuklu Tarihi**, s.35–47; aynı yazar; Hârûn b. Han, **DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)** C.16, s.258.

⁹ Sıbt İbnü'l- Cevzî, s.41-42; Süryani Mihail, TTK Tercüme Kısım, s.28; Sevim, **Suriye**, s.49-51.

adına okutmaya başladı.¹⁰ Kurlu Bey 1071'de bölgenin merkezi olan Dimaşk'ı kuşatsa da alamadı ve aynı yıl içinde hayatını kaybetti.¹¹ Onun ölümü üzerine Türkmen Beyliği'nin başına Atsız Bey geçti. Atsız Bey 1071'de Türk asıllı bir Fatımî valisinin elinde olan Kudüs'ü fethetti. Şehirde Fatımî halifesin adına okunan hutbe kaldırılıp Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanın adına okundu. Bu Türkmen Beyliği'nin merkezi de Kudüs oldu.¹²

Melikşah Döneminde Selçuklu-Fatımî İlişkileri ve Atsız Bey

1072'de Melikşah babasının yerine tahta oturduğunda Suriye'de işler Selçukluların lehine Fatımîlerin aleyhineydi Atsız Bey'in emrinde olan Şöklü Bey, Sahil bölgesinin en önemli şehri olan Akka'yı kuşatmıştı. Fatımîlerin Akka valisi Bedrü'l-Cemalî vezir rütbesi ile Mısır'a gitmişti. O, Mısır'da ele geçirdiği serveti adamı İbn Sukhâ ile deniz yoluyla Akka'ya göndermişti. Bu hazine yolda batmıştı. Valiliği sırasında Akka ileri gelenlerinden bazılarını öldürmesinden dolayı Bedrü'l-Cemalî'ye kızgınlık duyanlar, onun çocuklarının elinde olan şehri 1074'te Şöklü'ye teslim ettiler.¹³ Şöklü Bey, Akka'da büyük bir ganimet ele geçirmişti. Atsız Bey, kendisine bağlı Şöklü'nün Akka'da ele geçirdiği ganimetin yarısını kendisine vermesini istemesi üzerine, burada bağımsız bir beylik kurmak isteyen Şöklü ile karşı karşıya geldi. Atsız karşısında zayıf görünen Şöklü, Fatımîlerin Dimaşk valisi Muallâ ve Kutalmışoğulları ile ittifak etti. Kutalmışoğullarına mektup yazan Şöklü Bey, Atsız Bey'in sultan ailesinden olmadığını bu yüzden de onlara tabi olacağını bildirdi. Şöklü Bey, Atsız Bey'i yenecek olurlarsa Suriye ve Filistin'e hâkim olacaklarını belirtti. Ayrıca o, Fatımî halifesinin desteğini de elde etmek için onun adına hutbe de okutacağını ilan etti. Atsız Bey, kendisinin itaatinden çıkan Şöklü Bey ve ona yardıma gelen Kutalmışoğullarının üzerine yürüdü. İki taraf arasında 1075'te Taberiye'de yapılan savaşta esir edilen Şöklü Bey ve bir oğlu öldürüldü, diğer bir oğlu ise Mısır'a kaçtı. Şöklü'nün safında savaşan Kutalmışoğulları ise esir edilerek durum Sultan Melikşah'a bildirildi. Durumu haber alan Kutalmışoğlu Süleymanşah hızla bölgeye gelerek Atsız Bey'den kardeşlerinin kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak Atsız Bey, durumu sultana iletilmediğini ve ondan bir haber gelmeden bir şey

¹⁰ Azimî Tarihi, s.19; İbnü'l- Esir, **el- Kamil Fi't- Tarih**, C.X , (Çev. A. Özaydın), Bahar Yay., İstanbul, 1991, s.70; İbnü'l-Verdî, **Tarih İbnü'l-Verdî**, C.I, Darü'l-Kütübî'l- İlmîye, 1996 Beyrut, s.361; Salim Koca, *Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin ve Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız*, **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Der**, s.22 (Güz 2007), s.10-11.

¹¹ Sibt İbnü'l- Cevzî, s.46.

¹² İbnü'l- Kalanisi, s.98-99; İbnü'l- Esir, C. X, s.73-74;Sevim, **Suriye...**s.66.

¹³ İbn Müyesser, s.41.

yapamayacağını bildirdi. Kardeşlerini kurtaramayan Süleymanşah ise Antakya üzerinden batı Anadolu'ya doğru ilerledi.¹⁴

Sultan Melikşah adına Suriye'de fetihler yapan Atsız Bey bir yandan Dımaşk'ı sıkıştırırken bir yandan da Trablusşam ve Sur şehirlerini fethetti. Atsız Bey bu şehirlerde müsamahalı bir yönetim kurdu. Hatta bölge halkının gönlünü kazanmak amacıyla da Fatimî halifesi in adına okunan hutbeyi bile kaldırmadı.

Tutuş'un Suriye'ye Gönderilmesi

Suriye ve Filistin'de pek çok şehri ele geçiren ve Selçuklulara bağlı burada bir meliklik kuran Atsız Bey'in başarıları devam ederken, Sultan Melikşah kardeşi Tacî'd-devle Tutuş'u vezir Nizamülmülk'ün karşı çıkmasına rağmen, Atsız'ın yerine atamıştı. Şöklü'nün öldürülmesi ve Kutalmışoğullarının esir edilmesi üzerine Sultan Melikşah, Atsız Bey'den endişe etmeye başlamıştı. Atsız'ın itirazı ve sultana bağlılığını ispatlaması üzerine Melikşah bu kararından vazgeçmişti. Kudüs, Remle, Taberiye, Trablusşam, Sur, Akka, Humus ve Rafeniyye gibi şehirlerin fethini gerçekleştiren Atsız bu defa Suriye'nin merkezi Dımaşk'ı almayı hedefledi. 1071'den beri devamlı Atsız'ın saldırısına karşı direnen Dımaşk, 1076'da Atsız'a teslim olmak zorunda kaldı. Şehirde bulunan Fatimî valisi Muallâ Mısır'a kaçmak zorunda kaldı.¹⁵ Atsız'ın Dımaşk'ı fethettiği sırada şehirde bir pahalılık ve arkasından da kıtlık yaşanmıştır. O zamana kadar böyle bir kıtlık yaşanmadığı şehirde açlıktan ölenler olmuştur.¹⁶ Dımaşk'ı fetheden Atsız burada Fatimî halifesi adına okunan hutbeyi kaldırarak, Abbasi halifesinin adına çevirtmiştir. Kaynaklar Fatimî halifesinin adına Dımaşk'ta okunan hutbenin 23 Haziran 1076'da kaldırıldığını zikretmektedirler. Aynı sırada Mekke'de de Mustansır adına okunan hutbe de kaldırıldı ve Abbasi Halifesi Muktedî adına okundu.¹⁷ Böylece Selçuklular ile Fatimîler arasında nüfuz mücadelesi Arabistan yarımadasının her tarafına yayıldı. İki taraf da bilhassa Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerde kendilerinin adına hutbe okunması için girişimlerini artırdılar. Bu yüzden her iki şehirde kimin gücü fazlaysa onun adına hutbe okundu. Bu durum sık sık değişikliğe sebep oldu. Mesela Eylül-Ekim ayları 1076'da Muhitü'l-Alevi Medine'yi ele geçirerek,

¹⁴ Sevim, **Suriye**...s.70; Koca, s.12-13.

¹⁵ Azimî, s.21; İbnü'l-Kalanisi, s.109; Süryani Mihail, s.30; İbnü'l-Esir, C. X, s.98; İbnü'l-Adim, **Zübte**, s.282; İbnü'l- Verdî, C. II, s.366; İbn Kesir, s.237.

¹⁶ Gregory Abû'l-Farac, **Abû'l- Faraç Tarihi**, C. I (Süryanice'den İng. Çev: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe çev: Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay, Ankara 1999, s.327; İbn Tagribirdî, **en-Nücûm'üz- Zâhire fi Mülükü'l- Kahire**, C.V (Neşr: M. H. Şemseddin), Darü'l- Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1992 s.103.

¹⁷ Ahmet b. Ali Kalkaşandî, **Subhu'l- Aşa**, C. IV, (Neşr M. H. Şemseddin), Darü'l- Kütübi'l-İlmiye, s.171; el- Makrizî, c. III, s.315; R. Hartmann, Şam, İA C. XI, s.303:

beş yıldan beri Abbasi halifesi adına okunan hutbeyi Fatimî halifesinin adına çevirtti.¹⁸ Bunun üzerine Medine emiri Sultan Melikşah'tan yardım istedi.¹⁹ Bölgeye yönelen Selçuklu komutanları yeniden Mekke ve Medine'de Abbasi Halifesinin adına hutbe okuttular.²⁰

Atsız Bey'in Mısır Seferi

1076'da Atsız Bey, Fatimî Devletini ortadan kaldırmak amacıyla Mısır'a doğru yürüyüşe geçti. Sultanın babası Sultan Alparslan 1070-71'de de Mısır'ı fethetmek ve Fatimî halifeliğine son vermek amacıyla Suriye seferine çıkmıştı. Sultan Melikşah da Mısır ve Mağribi almak istemekteydi. Onun adına Atsız Bey bu fetihleri gerçekleştirmek istemekteydi. Ancak onun zamansız ve tedbirsiz hareketi bir bozguna sebep oldu. Kaynaklarda teferruatlı olarak anlatılan Atsız'ın Kahire yürüyüşü tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Olaya kısaca değinecek olursak; Mısır'ı fethetme arzusunda olan Atsız Bey, Bedrü'l-Cemalî tarafından öldürülen İldeniz adlı Türk asıllı komutanın oğlu, babasının hazinesini alarak Suriye'ye kaçmıştı. İldenizoğlu Mısır hakkında teferruatlı malumat verdikten sonra Atsız'ı Mısır'ı fethetme ikna ve teşvik etti. Bu sırada Mısır'da Halife Mustansır'ın durumu güçlenmeye başlamıştı. Bedrü'l-Cemalî'nin işleri ele almasından sonra ülkede yavaş yavaş istikrar sağlanmıştı. Bedrü'l-Cemalî, yanında Mısır'a getirdiği Ermeni alayları ile istikrarsızlığa sebep olan Türk, Nube (Sudan), Arap ve Berberi grupları kılıçtan geçirmişti. Bütün önlemlere rağmen ülkede düzensizlikler devam etmekteydi. Bu durumdan istifade etmek isteyen Atsız, İldeziyoğlu ve iki kardeşi ile birlikte beş bin kişiden oluşan Türk ve Arap askerleri ile Mısır'a yürüyüşe geçti. Atsız Bey yanlış taktikler yüzünden er- Rif şehrini elli gün kuşatarak almış ve boş yere zaman kaybetmişti. Buradan Bedrü'l-Cemalî'ye haber gönderen Atsız Bey ondan para dahi istemişti. Vezi Bedrü'l-Cemalî Atsız Bey'i oyalamak için ona para göndereceğini vaat etti.²¹

Mısır'a Atsız Bey'in saldırdığı sırada ülkenin en güçlü adamı olan Bedrü'l-Cemalî güney Mısır'da karışıklıkları içinde olan Said'deydi.²² Bölgede isyanları bastırmakla uğraşan Bedrü'l-Cemalî durumun vahametini anlayarak ordusunun bir kısmını doğu cephesine kaydırды. Ayrıca bu sırada Hacca gitmek için Kahire'de bulunan üç bin kişiyi de düşmanı kovmak haçtan daha iyidir diyerek silah ve para vererek onları cepheye gönderdi. Ayrıca Atsız'ın ordusunda bulunan Kelb kabilesi güçlerinin reisi Bedr b. Hâzım'ı da kandırarak onu da bu ittifaktan ayırdı. 2000 kişilik Kelb kabilesi

¹⁸ İbnü'l- Esir, C. X, s.96; en-Nüveyri, C.III, s.236.

¹⁹ İbn Müeyesser, s.43;İbn Tagribirdî, C. V, s.104.

²⁰ İbn Kesir, **el- Bidaye ve'n-Nihaye**(Büyük İslam Tarihi)(çev. M. Keskin), C. XII, Çağrı Yay, İstanbul 1995, s.235

²¹ en- Nüveyri; s.237; Sevim, **Suriye**....,s.74-75; Koca, s.19:

²² el-Makrizî, C. III, s.317.

gücünün ayrılması ile Atsız'ın yanında 3000 kişi kaldı. Ayrıca daha önce bahsi geçen Şöklü Bey'in babası da Atsız'ın yanındaydı. Onu da kandıran Bedrül'-Cemalî 700 kişinin dahi onun ordusundan ayrılmasına neden oldu. Kelb kabilesi güçleri Atsız'a tuzak kurdular. Fatımî veziri Bedrül'-Cemalî 2000 kişi ile Şöklü'nün babasını Atsız'ın üzerine gönderse de bunlar yenilip Kahire'ye doğru kaçtılar. Bu arada Kahire'ye doğru yürüyüşe geçen Türk ordusunun geldiğini haber alan Fatımî yöneticileri köy ve kasabalara kadar propaganda yaparak çok sayıda kişiyi Kahire'nin savunmasına çağırdılar. Kahire halkı da Halife Mustansır'ın sarayının önünde toplanarak ondan kendilerini ve memleketlerini korumalarını istediler. Halife ise halkı oyalamak için onların cami ve mescitlere girip ibadet etmelerini ve kötülüklerden uzak durmalarını böyle yaparlarsa Tanrının kendilerine acıyacağını beyan ederek vaiz İbnü'l- Cevzi ile birlikte dua edip Kur'an okumalarını sağladı. Bu arada Halife Mustansır ve veziri Bedrül'-Cemalî ise Türkler Kahire'ye girerlerse kaçmak amacıyla hazırlattıkları gemi ile İskenderiye'ye kaçış hazırlığı yapıyorlardı. Halkın durumu fark etmesi üzerine halife bunun doğru olmadığını kendisinin kaçmayacağını ve Bedrül'-Cemalî'nin ise ancak savaşa gideceğini belirterek zaferin kendilerinin olacağını belirtti. Bu arada Kahire önlerine gelen Atsız'ın ordusu ayrılanlar sebebiyle güç kaybetmişti. Bazı komutanlar bu kadar az kuvvetle Atsız'a muvaffak olamayacağını belirtmelerine rağmen kardeşi ve İldenizoğlu onu yanıltarak Mısır ordusunun zayıf olduğunu ileri sürdüler. Bunun üzerine o savaş kararı aldı. İhanetler ve pusularla zor durumda kalan Atsız'ın ordusu Kahire önlerinde kesin bir yenilgiye uğradı.²³

Bu mağlubiyet üzerine Atsız önce Gazze'ye sonra da Remle'ye geldiye de halk ona karşı gelerek şehirlerine onu sokmadılar. Bu ihanetler yüzünden zor durumda kalan Atsız Dımaşk'a geldi. Buranın halkı ona vefa göstererek sağ salim dönmesinden dolayı onu tebrik ettiler. Burada durumunu güçlendiren Atsız'a yeni kuvvetler katılır. Atsız Bey'in yenilgisi üzerine ona bağlı birçok şehir halkı ona isyan etmişlerdi.²⁴ Söz konusu olan şehirlerde hutbeler yeniden Halife Mustansır adına okunmaya başlamıştı. Elinden çıkan şehirleri almak amacıyla harekete geçen Atsız Bey, Kudüs'e gelmiş. Şehir ona direnince zorla yeniden burayı alarak ihanet edenleri cezalandırdı. Arka arkaya Remle ve Gazze gibi yerler yeniden Atsız'a teslim oldu. Böylece o, er- Rif, Yafa gibi yerler yeniden alarak kaybolan otoritesini yeniden sağlamlaştırdı. Abbasi halifesi el- Muktedî Biemrillah'a mektup gönderen Atsız Bey yeniden Mısır üzerine yürümek istediğini bildirdi. Bu sırada Dımaşk'ta çok şiddetli bir kıtlık yaşanmaktaydı. Selçuklu güçlerinin

²³ Azımî Tarihi, s.22; İbn Müyesser, s.44; İbnü'l- Esir, C. X, s.100-101; Sevim, **Suriye**,s.77-78.

²⁴ İbnü'l-Kalanisi, s.110-111.

Kahire önünde yenildiğini haber alan Sultan Melikşah, Atsız Bey'in de öldüğü şayiaları üzerine kardeşi Tutuş'u Suriye ve Filistin'e tayin etmiştir. Durumu haber alan Atsız, Melikşah'a haber göndererek ona bağlılığını bildirmiştir. Bunun üzerine sultan kardeşine Atsız'ın bulunduğu Orta Suriye ve Filistin bölgesine yönelmemesini ve Halep çevresinde kalmasını emretti. Karşı saldırıya geçen Bedrü'l-Cemalî kölesi Nasrüddevle el-Çüyüşî komutasında bir orduyu Dımaşk'a göndermişti. Ancak bu ordu Dımaşk'ı alamadı. İki yıl sonra vezir kalabalık bir orduyu aynı kölesinin komutasında Filistin'e yeniden gönderdi. Bu güçler Filistin'i işgal edip Dımaşk'ı sıkıştırılmaya başladılar. Zor durumda kalan Atsız Bey bu sırada Haleb'i kuşatan Tutuş'tan yardım istedi. Bölgenin tamamına hâkim olma arzusunda olan Tutuş derhal Atsız'a yardıma koştu. Durumu haber alan Fatimî güçlerinin komutanı Nasrüddevle Mısır'a kaçtı. Dımaşk'a gelen Tutuş'u karşılayan Atsız ona itaatini bildirdi. Ancak Tutuş ondan kuşulanarak kardeşi ve kendisini yayının kirişi ile boğdurarak ortadan kaldırdı.²⁵ Sultan Melikşah zamanında Suriye'de Selçuklular adına fetihler yapan diğer bir Türk komutanı da Atmetşah'tı. Mirdasoğulları ile ittifak içinde olan bu Türkmen lideri de Tutuş'un Halep kuşatması sırasında öldürüldü.²⁶

Tutuş Dönemi

Sultan Melikşah'ın kardeşi olan ve Gence valiliğinde bulunan Tutuş 1077'de Suriye'ye gönderilmişti. Genç yaşta önemli görevler üslenen Tutuş hayatı boyunca sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Ağabeyi Melikşah tarafından Suriye'ye gönderilen Tutuş'a Musul emiri Şerefüddevle Müslim, Mirdasoğulları hanedanına mensup Vessab, Kilaboğulları mensupları ve ileri gelen Türkmen beylerine yardım etmeleri konusunda emirler verilmişti. Tutuş'un bölgedeki en önemli görevi Mısır ve Mağribi alarak bölgeye Selçuklu dolayısıyla Melikşah'ın hâkimiyetini yerleştirmektir. Atsız'ın sağ olduğu haberini alan Tutuş durumu ağabeyine bildirmişti. Atsız da Melikşah'a kendisinin görevde olduğunu haber verince Melikşah, kardeşine onun hâkimiyet sürdüğü yere gitmemesi ve Halep tarafına yönelmesi istenmişti. Suriye'ye yönelen Tutuş, Mirdasoğullarının elinde olan Menbiç'i almıştı. 1078'de Haleb'i kuşatan Tutuş, yanında bulunan Ukaylioğullarından Musul hâkimi Şerefüddevle Müslim'in şehirde bulunan Mirdasoğulları ile

²⁵ Azımî Tarihi, s.22; İbn Müyesser, s.46; İbnü'l- Kalanisi, s.112; İbn Aybek ed- Devadarî, CIV, s.406; İbnü'l-Verdî, C.I, s.367; Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseynî, **Ahbâru üd-Devlet is- Selçukiyye**, (Neşr. M. İkbak, Çev. N. Lügäl), TTK Yay, Ankara 1943, s.49-50; İbnü'l- Esir, C. X, s.107; İbn Kesir, C. XII, s.247; Yinanç, s.115; Turan, s.203; Sevim, **Suriye**..., s.83-84; Atsız, **İA**, C.I, Eskişehir 1997, s.6; Ali Sevim, **Tutuş**, **İA** C. XII/II, Eskişehir 1997, s.135; Koca, s.27-28; Ayşe Dudu Kuşçu,, **Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin Ve Mısır Ve Politikasına Dair Bazı Tespitler**, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.657.

²⁶ Azımî Tarihi, s.22; İbnü'l- Adim, s.27.

yakınlığı sebebiyle şehri alamadı. Tutuş'un halasının kocası olan Müslim'in kışkırtması ile bölgede yaşayan Arap kabileleri, Türkmenlere karşı saldırıya geçmişlerdi. Müslim kavmiyet ruhu ile hareket ederek Türklerin Suriye ve Irak'ta hâkimiyet kurmasını istemiyor ve bu konuda Arapları birleştirmeye çalışıyordu. Bu yüzden Tutuş Halep kuşatmasını kaldırarak, Müslim'in üzerine yürümek istemiştir. Ancak onun kendisiyle savaşmak amacıyla asker topladığı haberini alınca, durumu Melikşah'a bildirmişti. Tutuş'un bu ilk hareketi görüldüğü gibi Arap kabilelerinin karşı çıkması üzerine gerçekleşmemişti.²⁷ 1079'da Diyarbakır bölgesinden yeniden Halep bölgesine gelen Tutuş bu defa Haleb'i kuşatmayarak etrafında bulunan yerleri ele geçirmeyi hedefledi.²⁸ Bölgedeki mücadelesinde başarılı olamayan Tutuş yukarıda da izah edildiği gibi Fatımîlerin saldırısına maruz kalan Atsız'ın yardım isteği üzerine Dımaşk'a yönelmiştir. Atsız'ı öldürdükten sonra da şehre hâkim olmuştu. İhmal edilmiş olan şehri imar eden ve halka iyi davranan Tutuş şehir ahalisinin hayatını normale döndürmüştü. Kudüs'ü de ele geçiren Tutuş Selçuklu hâkimiyetini yeniden kurmuştu. "*Melik*" unvanını da kullanan Tutuş 1085'ten itibaren "*Büyük Sultan*" unvanını kullanmaya başlamıştır. Melikşah ile arası iyi olmayan Selçukluların ünlü komutanı Artuk Bey'le ittifak içinde olan Tutuş, bazen dostluk kurduğu Musul Emiri Şerefüddeve Müslim'in de kışkırtmasıyla Fatımî halifesini de matbu tanımayı bile düşünmüştür. Ancak daha sonra bu fikrinden vazgeçmiştir.

Tacüddeve Tutuş'tan çekinen Halep ahalisi ve Mirdasoğulları temsilcileri şehri Musul emiri Şerefüddeve'ye teslim etmek fikrindeydiler. Şehir üzerine yürüyen Şerdefüddeve 1080'de Haleb'i aldı.²⁹ Böylece şehirde hâkimiyet süren Mirdasoğulları hanedanına son verilmiş oldu. Müslim bu başarıları ile Suriye ve Filistin bölgesine hâkim olan Tutuş'la Melikşah'ın arasına girmiş oluyordu. Bölgede bulunan Arap Emirleri ise Müslim'in baskısından Dımaşk'ta bulunan Tutuş'a başvurarak yardım istemişlerdi. Onlar Tutuş'u Halep üzerine sefere teşvik etmekteydiler. Bunun üzerine Antakya çevresine kadar akınlarda bulunan Tutuş, Artuk Bey'e Müslim'e yardımcı olmak amacıyla Halep bölgesine gelen kuvvetlere engel olması emrini verdi. Suriye'de bu olaylar olurken durum Sultan Melikşah'a intikal etmişti. Melikşah kardeşine Dımaşk'a dönmesini, Artuk Bey'e ise kendisinin bulunduğu Isfahan'a gelmesini emretti. Dımaşk'a dönen Tutuş Baalbek ve Antartus'a saldırarak Fatımîlerin elindeki bu şehirleri aldı.³⁰ Buradan yeniden Antakya bölgesine dönmüştü. Bu sırada Artuk Bey'in

²⁷ Sevim, **Suriye**...,s.91-96.

²⁸ Azımî Tarihi, s.23.

²⁹ İbnü'l- Esir, C. X, s.110;İbnü'l- Adim, **Bugye**..., s.33; İbnü'l- Verdî, C.I, s.368.

³⁰ Azımî Tarihi, s.24; İbnü'l- Esir, C. X, s.116.

Tutuş'tan ayrılmasını fırsat bilen Müslim, 1083'te Suriye Selçuklu Melikliğinin merkezi olan Dımaşk'a yürüdü. Fatımiler ile ittifak içinde olan Müslim Dımaşk kuşatması sırasında onlardan gerekli yardımı alamamış ve kuvvetleri yenilerek çekilmek zorunda kalmıştı.³¹

Tutuş kendisine yapılan bir ihaneti ve hatayı kabul etmeyen bir karaktere sahipti. Hâkimiyet sürdüğü Suriye ve Filistin bölgesinde sıkı bir siyaset izlemiştir. 1079'da Atsız ve kardeşini daha sonrada Aksungur ve adamlarını öldürmesi gibi önemli olaylara sebep olmuştur. Musul Emiri Şerefüddevele Müslim'e karşı gayet sert bir politika izlemiştir. Tutuş, amcazedeşi Türkiye Selçuklu devletinin kurucusu Süleymanşah'ın ölümüne sebep olmuştur. Artuk beyle birlikte Süleymanşah'ı bertaraf eden Tutuş'un amacı Suriye'de bağımsız bir devlet kurmaktır. Ancak o bu düşüncesini hiçbir zaman ortaya koymamıştır. Ağabeyi Melikşah'a sadakatle hizmet etmiştir. 1086'da Süleymanşah'ın Halep önlerinde ölmesi ile biten savaştan sonra Melikşah Suriye işlerini yoluna koymak amacıyla bölgeye gelmişti. Emrinde Porsuk, Bozan ve Kasımüddevele Aksungur gibi büyük komutanlar vardı. Artuk Bey'le birlikte hareket eden Tutuş, ağabeyine karşı ondan saldırı teklifi aldığı halde bunu Melikşah'ın gölgesinde gölgelendiğini, ona karşı çıkamayacağını ifade etmiştir.³²

Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın önce Çukurova şehirlerini daha sonrada Antakya'yı fethi Suriye üzerinde yeni bir iddiacının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Selçuklulara karşı Fatimilere de göz kırpan Süleymanşah'ın amacı bölgede nüfuz sağlamak ve Haleb'i de almaktır. Bu durum Büyük Selçuklu yöneticilerini endişelendirmişti.³³ Süleymanşah'ın bu başarısı Irak ve Kuzey Suriye'de hâkimiyet kurmak isteyen Ukaylioğullarından Musul hâkimi Şerefüddevele Müslim ile arasının açılmasına neden oldu. Bu arada Diyarbakır'da bulunan Mervanoğulları Beyliği ile de ittifak yapan Müslim Selçukluların Diyarbakır kuşatmasına karşı çıktı. İlk başlarda Artuk Bey'e yenilen Müslim, Selçuklu komutanları arasındaki anlaşmazlıklardan istifade ederek Artuk Bey'i yanına çekerek Rakka taraflarına çekildi. Diyarbakır'ı fetheden Selçuklular Mervanoğulları beyliğine son verdiler. Musul tarafına yürüyen Selçuklu güçleri karşısında Müslim af dileyerek eski topraklarını geri aldı.³⁴ 1085'te Melikşah'ın hizmetinden ayrılan Artuk Bey, Tutuş'un hizmetine girmişti. Kudüs valiliğine atanan Artuk Bey, bu sırada adamlarının bir kısmı Süleymanşah'a katılması nedeniyle zor durumda kalmış olan Müslim'den ittifak teklifi aldı. Bu ittifak görüşmelerine göre Artuk Bey ve Müslim, Melikşah'ın

³¹İbnü'l- Esir, C. X, s. 120-121; Sevim, **Suriye**.....s.106.

³² Ali Sevim, s.127,159.

³³ Yinanç, s.116-117.

³⁴İbnü'l- Esir, C. X, s.,126-127; İbnü'l- Verdî, C. I, s.369.

tabiiyetinden çıkıp, Büyük Sultan olarak gördükleri Tutuş'a tabi oluyorlar. Ayrıca hâkimiyet sürdükleri yerlerde Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı adına okuttukları hutbeyi kaldırıp Fatımî halifesi Mustansır adına okutacaklardı. Fatımî halifesi de böylece Selçuklara karşı kaybettiği eski nüfuzunu kazanmış olacaktı. Müslim, Suriye'de Tutuş hâkimiyetinde olacak Selçuklu devletinin Şiiliği benimseyeceğini ve Fatımîlere tabi olacağını iddia ediyordu. Müslim'in Fatımîlere bunu önermesi halife Mustansır ve Bedrü'l-Cemali'yi fevkalade memnun etmişti. İttifak anlaşmasının detaylarını görüşmek üzere Berdü'l-Cemalî oğlu Efdal ve İbnü'l-Mağribî'yi Dımaşk'a gönderdi. Taraflar arasında müzakereler devam ederken Müslim, Antakya yüzünden Süleymanşah ile Kurzahil'de savaşarak yenilerek öldürüldü.³⁵ Bundan dolayı bu ittifak anlaşması gerçekleşmedi. Büyük Selçuklulara bağlı ve onlarla ırsî akrabalık kurmuş olan Müslim Sünni mezhepten olmasına rağmen Şii Fatımî halifeliği ile ittifak içine girmek istemesi onun kavmiyetini öne çıkarmasından kaynaklanmaktadır.

Müslim'in öldürülmesinden sonra Haleb'i de almak isteyen Süleymanşah burada Tutuş ve Artuk Bey'le yaptığı savaşta mağlup olmuş ve hayatını kaybetmişti.³⁶ Haleb ise Tutuş'un eline geçmesine rağmen 17 gün kuşatılan iç kalesi alınamadı. Sultam Melikşah bölgede işlerin karışması üzerine Haleb'e doğru hareket etmişti. Bunun üzerine Tutuş kuşatmayı kaldırarak çekilmişti. Melikşah 1086'da Haleb'e gelerek şehri teslim almıştı.³⁷ Sultana başta kardeşi Tutuş olmak üzere bölgede bulunan Türkmen ve Arap emirleri ya elçileri vasıtasıyla ya da kendileri bizzat gelerek itaat etmişlerdir. Antakya şehri de Süleymanşah'ın adamları tarafından Melikşah'a teslim edildi. Daha sonra Sultan Bağdat'a hareket etti. Bölgeden Melikşah'ın ayrılmasından sonra Tutuş Fatımîlerle mücadeleye başladı. Tutuş 1087'de onların elinden Sayda ve Beyrut'u aldı. Arkasından Lazkiye, Antartus, Trablusşam, Akka ve Yafa gibi şehirler fethedildi. Böylece Filistin ve sahilde bulunan şehirlerde Türk idaresi kuruldu.³⁸ Kahire bozgunu ve Atsız'ın öldürülmesinden sonra Suriye ve Filistin'i geri alma hayallerine kapılan Fatımîler hayal kırıklığına uğradılar. 1089'da yeniden Suriye'de faaliyetlere başlayan Fatımîler vezir Bedrü'l-Cemalî'nin adamlarından Nasırüddevle el-Çüyüş'ün komutasında Sur şehrini kuşattılar. Akka, Sayda, Beyrut ve Cübeyl gibi şehirler yeniden Fatımîlerin eline geçti. Baalbek'i de

³⁵ Azımî Tarihi, s.25;Urfalı Mateos, **Vekayiname**, (Hrant D. Andreasyan, notlar: Edourad Dulaurer, M. H. Yinanç), TTK yay, Ankara 1987, s.163-164; İbnü'l- Esir, C. X, .s.129;Abû'l Faraç, C.I, s.332; İbnü'l- Verdî, s.370; Sevim, **Suriye...**, s.114-115.

³⁶ Azımî Tarihi, s.25;Urfalı Mateos, s.168; İbnü'l- Esir, C. X, s.135;Abû'l- Faraç,C.II, s.332-333;İbnü'l- Verdî, s.371

³⁷ Azımî Tarihi, s.26;İbnü'l- Adim, **Bugye...**, s.63;Urfalı Mateos, s.171; Abû'l- Faraç, C.I s.333; Turan, s.206-207.

³⁸ Azımî Tarihi, s.26-27.

alan Fatimî güçleri burada halifelerinin adına hutbe okuttular. Dımaşk'a kadar uzanan Nasırüddeve burayı sıkıştırıp kuşatmak istediye de başarılı olmadı. O, işgal edilen şehirlere valiler tayin ederek Mısır'a döndü.³⁹

Söz konusu Fatimî başarıları üzerine Tutuş ağabeyine haber göndererek Fatimîlere karşı başlatacağı seferde Halep valisi Aksungur, Urfa valisi Bozan ve Antakya valisi Yağısıyan'ın yardım etmelerini istedi. Sultan da bu valilerine emir göndererek Tutuş'a yardım etmelerini emretti. 1090'da harekete geçen Tutuş yanında Aksungur, Bozan ve Yağısıyan olduğu halde Humus'a yürüyerek burada bulunan Fatimî valisi şehri teslim etmek zorunda kaldı. Arkasından Irka kalesi ve Efamiye de Türklerin eline geçti. İbn Ammar'ın idaresinde bulunan Trablusşam kuşatılsa da alınamadı. Bu şehrin kuşatması sırasında Tutuş'un, ağabeyine bağlı olan Aksungur, Bozan ve Yağısıyanla araları açıldı.⁴⁰

Sultan Melikşah komutanlarını Arabistan Yarımadasının doğu ve güney taraflarına göndererek buraları kendinse bağladı. Yemen fethedildi. Mekke ve Medine alınarak bu şehirlideki Fatimî halifesinin adına okunan hutbeler kaldırıldı. 1092'de Bağdat'a gelen Melikşah, Mısır ve Mağrib'in fethini gerçekleştirmek amacıyla Suriye'de bulunan Selçuklu komutanlarını huzuruna çağırılmıştı. Ağabeyinin yanına hareket eden Tutuş yolda onun öldüğü haberini aldı. Böylece sultanın Mısır ve Mağribi fethetme isteği gerçekleşmemiş oldu.⁴¹ Melikşah'ın vefatı üzerine yeğeni Sultan Berkıyaruk'la saltanat mücadelesine girişen Tutuş, Rey yakınlarında yaptığı savaşta komutanlarının karşı tarafa geçmesi sebebiyle mağlup oldu ve öldürüldü. (1095). Melik Tutuş'un ölümünden sonra oğullarından Rıdvan Halep'te, Dukak ise Dımaşk'ta bulunuyordu. Bu arada Haçlı seferleri öncesi harekete geçen Fatimî veziri Bedrü'l-Cemali'nin oğlu Efdal, Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgazi'nin elinde olan Kudüs'ü geri almıştı.⁴²

Atsız'ın öldürülmesinden sonra Suriye ve Filistin'de Artuk Bey' de Tutuş'un yanında Fatimîlere karşı mücadeleye başladı. Genç ve tecrübesiz bir kişi olan Tutuş'un yanında bulunan Selçukluların deneyimli komutanı Artuk Bey ona yardımcı olmuştur. Artuk bey, Tutuş'un yanlış kararlardan dönmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Fatimîler ile Selçuklular arasındaki çekişme Basra körfezinin batısında Karmatilerin yaşadığı bölgede de cereyan etmiştir. Bölgeye gönderilen Artuk Bey, Karmati ülkesini ele geçirdiğini Abbasi halifesine bir mektupla bildirmiştir.⁴³

³⁹ Azımî Tarihi, S.27; İbn Müyesser, s.51; İbnü'l- Esir, C. X, s.157-158; Sevim, **Suriye**...,s.134.

⁴⁰ İbnü'l- Esir, C. X, s.175-176.

⁴¹ Ahbâr, s.49-50;

⁴² en- Nüveyri, C.XXVIII, s.246-247.

⁴³ İbn Tagribirdî, C.V, s.106.

Tuğrul Bey, Alpaslan ve Melikşah zamanlarında Fatimî halifesi olan Mustansır'ın uzun saltanat döneminde siyasi ve iktisadî istikrarsızlık Mısır ve Suriye'yi karışıklığa itmişti. Ayrıca bölgede başlayan Türk komutanlarının fetihleri karşısında Fatimî yöneticileri aciz duruma düşmüştü.⁴⁴ Ülkesinde başlayan çözülmeyi durdurmak amacıyla Mustansır 1074'de Akka valisi Ermeni asıllı Bedrü'l-Cemalî'yi Kahire'ye çağırarak hem iç karışıklıkları hem de Selçukluların Suriye'deki ilerleyişini durdurmak için önlem almaya çalıştı. İki taraf arasındaki mücadelelerde Bedrü'l-Cemalî başta Atsız Bey olmak üzere Selçuklu emirlerine karşı kısmî başarılar kazandı.⁴⁵ Güneydoğu Anadolu bölgesinde Tell-Başir kentinden Suriye'ye getirilen Bedrü'l-Cemalî aslen Ermeni'ydi. el- Cemalü'd-devle b. Ammar'ın kölesi olan bu şahıs Dımaşk ve Sahil valiliklerinde bulundu. Kendi akrabalarından topladığı Ermenilerden bir muhafız alayı topladı. Akka valiliği sırasında şöhreti arttı. Mustansır'ın bir yandan iktisadî buhranlardan diğer yandan askerleri arasındaki karışıklıklardan dolayı onu Kahire'ye çağırıp vezirlik makamına getirmesi, Sultan Melikşah zamanında Selçukluların Suriye'deki mücadelesinde de bu adam önemli roller üslendi. Onun zamanında Mısır'da Ermenilerin sayısı ve nüfuzu arttı. Kahire'ye pek çok Ermeni unsur yerleşti.⁴⁶

Fatimîler ile Selçuklular arasında İslam dünyasına hâkim olmak için yapılan mücadelede Haşaşîler de önemli rol oynamışlardır. Halife Mustansır, Selçuklulara karşı Hasan Sabbah'ı kullanmaktan çekinmemiştir. Halife katına çağırdığı Hasan Sabah ile Mısır'da görüşmüştür.⁴⁷ Bu görüşmede Selçuklulara karşı yürütülecek olan terör faaliyeti de görüşülmüş olmalıdır. Bazı kentlerin Şiiilerin elinde olmasından huzursuzluk duyan Selçukluların, Şii iktidarına son vermek için önce 1071'de Kudüs'ü, 1076'da da Şam'ı ele geçirmeleri ile Fatimîlerin Suriye üstündeki egemenlikleri son bulmuştu. Öte yandan batıda (Kuzey Afrika'da) Zirîler ile İtalyan Normanları, Fâtımî egemenliğine son verdiler. Çeşitli topraklarını yitiren Fatimîlerin çöküşü, böylece başlamış oldu. Bir yandan Fâtımî ordularının Bizans orduları ile çatışması, öte yandan hükümdarlar ile vezirlerin arasındaki anlaşmazlıklar, bu çöküşü çabuklaştırmış oldu.

⁴⁴ İlyas Gökhan, **Fatimîler Devleti**, Gün Yayınları, Ankara 1988, s.89.

⁴⁵ en- Nüveyrî, c.XXVIII, s.236-239.

⁴⁶ Hasan İbrahim Hasan, **Fatimîler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.V, Çağ Yay, Ankara 1987, s.444.

⁴⁷ İbn Müeyesser, s.47.

SONUÇ

Selçuklularla Fatımîler arasında nüfuz mücadelesi Tuğrul Bey zamanında Abbasi halifeliğinin hâkimiyet sürdüğü bölgede başlamış olup, Büveyoğulları devletinin yıkılması ile sonuçlanmıştır. İki taraf arasındaki rekabet İran ve Irak'ta Selçukluların lehine sonuçlanmıştır. Bizans İmparatorluğu İslam dünyasının temsilcisi olarak Fatımî hilafetini kabul ederken, Tuğrul Bey zamanında İstanbul'da bulunan camii de Abbasi halifesinin adına hutbe okutulmuştur. Sultan Alpaslan zamanında Suriye bölgesini gönderilen Türk komutanları bölgeyi hızla fethetmeye başlamışlardır. Halep, Dımaşk, Kudüs ve Remle ve gibi yerler de Fatımî halifesinin adına okunan hutbeler kaldırılarak, Selçuklu ve Abbasi hâkimiyeti bu şehirlerde sağlandı. Sultan Alpaslan Mısır'ı alarak Fatımî hâkimiyetine son vermek istediye de, Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'ya seferi yüzünden bunu gerçekleştiremedi. Sultan Melikşah zamanında Selçukluların Fatımîler üzerindeki baskılar devam etmiştir. Melikşah'a bağlı olan Atsız Bey Mısır üzerine bir sefer gerçekleştirdiyse de bu ülkeyi fethedemediği gibi Suriye bölgesinde Selçuklu yönetimini de zaafa uğrattı. Bunun üzerine Melikşah bölgeye kardeşi Tutuş'u göndererek durumu Selçuklu lehine çevirmeye çalıştı. Ancak Tutuş önce kendisine rakip olarak gördüğü Atsız Bey'i öldürmüş sonra da Halep hâkimiyeti üzerinde rekabet ettiği Süleymanşah ile çatışarak onun ölümüne sebep oldu. Sultan Melikşah kardeşinin emrinde komutanlarından Mısır ve Mağrib'in fethini istediye de Tutuş'un iç meselelere dış meselelerden daha fazla önem vermesi yüzünden bu gerçekleşmedi. 1092'de Melikşah'ın ölümü ve arkasından başlayan saltanat kavgaları nedeniyle Suriye ve Filistin'de Selçuklu hâkimiyeti zayıfladı.

Selçuklularla Fatımîler arasındaki rekabet Irak, Suriye ve Filistin'le sınırlı kalmayıp Doğu Arabistan, Yemen ve Hicaz yarımadasında da devam etti. İki tarafta söz konusu bölgelerde hâkimiyet süren mahalli hanedanlıkları ve kabileleri kendi yanlarına çekmeye çalıştılar. Fatımîler Anadolu'daki Kutalmışoğulları ve Musul'daki Ukayli emiri Şerefüddeve gibi Sünni mezhebe mensup beylerle irtibata geçerek Büyük Selçuklulara darbe vurmaya çalıştılar. Mahalli hanedanlar ve kabilelerin genellikle bağlı oldukları mezhepleri her iki büyük gücün yanında yer almalarında etkili olmasıyla bitlikte karşılıklı gönderilen askeri güçler de söz konusu yerlerde faaliyetlerde bulundular. Şii mezhep taraftarları Fatımîlerin yanında yer alırken, Sünni mezhep taraftarları Selçukluların yanında yer aldılar. Ancak Selçukluların gönderdiği askeri güçler Yemen, Hicaz ve Doğu Arabistan bölgelerinde Fatımî hâkimiyetini yıktılar.

Selçuklu ve Fatımîler arasındaki İslam dünyasına hâkim olmak için yapılan mücadele de Şiiliğin müfrit kolu olan İsmaililer de önemli rol

oynadılar. Bu fırka mensupları Selçuklu siyasi, askerî ve dinî önderlerine düzenledikleri suikastlarla Fatimîlere büyük yardımda bulundular.

XI. Yüzyılın sonlarında başlayan Haçlı Seferleri Suriye ve Filistin bölgesinin büyük bir kısmının Hıristiyanların eline geçmesiyle sonuçlandı. Selçuklu ve Fatimî sınırları arasına yerleşen Hıristiyanlar her iki tarafa da büyük zararlar verdiler. Bu durum hem Fatimîlerin hem de Selçukluların Hıristiyanlarla mücadelesine sebep oldu. Bundan sonraki süreçte hem Büyük Selçuklular hem de Fatimîler parçalanma sürecine girdiler. XII. Yüzyılın ortalarına doğru Suriye Irak'ın kuzeyinde ve Suriye'de Selçuklulara bağlı olan Musul Atabeyliği Fatimîler üzerine mücadeleyi üzerine aldı. Selçuklu Sultanlarının emeli olan Mısır'ı ele geçirme düşüncesi Nureddin Mahmut Zengî zamanında gerçekleşebildi.

KAYNAKLAR

- ABÛ'L-FARAC, Gregory, **Abû'l- Faraç Tarihi**, C. I (Süryanice'den İng. Çev: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe çev: Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay, Ankara 1999.
- Atsız, İA, C.I,Eskişehir 1997, s.6.
- AZİMÎ, Azimî Tarihi, **Selçuklularla İlgili Bölümler**, (Yay. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 1988.
- ÇELİK Aydın, **Kuruluş Dönemi Fatimîler Devleti, Siyasi Tarih (909-969)**, Ankara 2007.
- GÖKHAN, İlyas, **Fatimîler Devleti**, Gün Yay., Ankara 2008.
- HASAN, İbrahim Hasan, **Fatimîler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.V, Çağ Yay, Ankara 1987.
- HARTMANN, R., *Şam*, İA C. XI,Eskişehir 1997, s.298-310.
- İBNÛ'L- ADİM, **Züptetü'l- Haleb min Tarih Haleb**, (neşr: Sehhil Zekkar), C. I, Küttabü'l- Arabiyye Dimaşk- Kahire, 1998.
-, **Bugyetü't-Talep fî Tarihi Haleb: Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)** (çev. Ali Sevim),TTk Yay. Ankara 1989.
- İBN MÜYESSER, **Ahbâru Mısır**, (neşr. E. Y. Seyyid), Institut Français d'archéologie Orientale du Caire, Kahire 1981.
- İBN KALANİSİ, **Zeyli Tarihu Dimaşk** (neşr. H. F. Amedroz), Catholic Pres of Beyrut, Beyrut 1908.
- İBNÛ'L- VERDÎ, **Tarih İbnü'l- Verdî**, C. I, Darü'l- Kütibi'l- İlmiye, 1996 Beyrut.
- İBN AYBEK ED- DEVÂDÂRÎ, **Kenzü'd-Dürer ve Cami'ül-Gurer ed-Durretü'l-Maziye Fi Ahbarü'd-Devletü'l-Fatimîyye**, (Neşr: Selahaddin el- Müncid) C. IV, Deutsches Archäologisches Institut Kahiro, 1961.
- İBNÛ'L- ESİR, **el- Kamil Fi't- Tarih**, C.X , (Çev. A. Özeydin), Bahar Yay., İstanbul, 1991.

- İBN KESİR, **el- Bidaye ve'n-Nihaye**(Büyük İslam Tarihi) C.XII, (çev. M. Keskin), Çağrı Yay, İstanbul 1995.
- İBN TAGRİBİRDÎ, **Nüçûm'üz- Zâhire fî Mülûkü'l- Kahire**, C.V (neşr: M. H. Şemseddin), Darü'l- Kütübi'l- İlmiye, Beyrut 1992.
- el-HÜSEYNÎ, Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali, **Ahbâru üd-Devlet is-Selçukiyye**, (Neşr. M. İkbak, Çev: N. Lügal), TTK Yay, Ankara 1943.
- KALKAŞANDÎ, Ahmet b. Ali, Subhu'l- Aşa, C. IV,(Neşr M. H. Şemseddin), Darü'l- Kütübi'l- İlmiye.
- KOCA, Salim, *Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin ve Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız*, **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Der**, S.22 (Güz 2007), s.1-37.
- KUŞÇU, Ayşe Dudu, *Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin Ve Mısır Ve Politikasına Dair Bazı Tespitler*, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.637-664.
- el-MAKRİZÎ, Takiyeddin Ahmed, *İttiâzu'l-Hunefa bi-Ahbari'l-Eimmetü'l-Fatmîyyünü'l- Hulefa*, C. III, (M.H. Muhammed Ahmed), Cumhuriyetü'l-Mısır'l-Arabiyye Vezaret'ül-Evkaf, Kahire 1996.
- SAUVAGET, J., *Haleb*, **İA**, C. VI/I, Eskişehir 1997, s.117-119.
- SEVİM, Ali, **Suriye Filistin Selçuklu Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1983
-Ali, *Harun b. Han*, **DİA**, C. 16. s.258.
- *Tutuş*, **İA** C. XII/II, Eskişehir 1997,s.135.
- SEYYİD, Eymen Fuad, ed-Devlet'ül- Fatimiyye, ed-Darü'l- Mısıriyetü'l-Lübniyye, Kahire 1992.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, **Mir'atü'z- Zaman Fî Tarihi'l- Ayan** (Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alparslan Dönemi, (yay. Ali Sevim), TTK Yay. Belgeler, C. XIX, sayı 23'ten Ayrı Basım, Ankara 1999.
- SÜRYANİ MİHAİL, **Vekayiname**,TTK Yay., Tercüme Kısım.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996.
- URFALI MATEOS, **Vekayiname**, (Hrant D. Andreasyan, notlar: Edourad Dulaurer, M. H. Yinanç), TTK Yay., Ankara1987.
- YAZILITAŞ, Nihat, **Fatmî Devleti'nde Türkler**, TTK Yay., Ankara, 2009.
- YİNANÇ, M. Halil, **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944.